

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О ИЗРАЗИМА ПЛАВ И МОДАР: НОВА САЗНАЊА

Овај рад износи на видело (у нашој дијалектологији досад нерегистрованоу) чињеницу да има српских народних говора који изразима *плав* и *модар* не исказују боју као такву, већ само то да се она остварила у својој светлој/у својој тамној нијанси (па отуда говорни представници са тих дијалекатских простора и прихватају као исправне синтаксичке спојеве типа *жујило плаво*, (*боја*) *сиња плава* и сл./*модро зелено*, *модро плаво* и сл.). Такво стање ствари на дијалекатском терену уверљиво потврђује исправност ауторкине претпоставке (изнете у студији *Плава боја као лингвистички проблем* — в. Ивић 1995) да се под *плав* у прадавним временима подразумевало управо то значење: 'који је отворене, светле боје'. У раду се говори још о једној у нашој језичкој науци досад несагледаној чињеници: у неким српским (екавским и јекавским) народним говорима изразима *модар* и *модри* се квалификују се биљке (*модри се жишо* и сл.) као интензивно зелене, а то је колорит који собом сведочи о њиховој свежини, бујности, једном речју — о њиховом добром напредовању. Суочавајући тај наш лексички феномен са сличним феноменима регистрованим на неким другим странама језичког света, ауторка осветљава улогу коју има цивилизацијски фактор при њиховом устројавању.

Већ су одавно водећи семантичари света (Палмер, на пример — в. Palmer 1977: 74-75) запазили да је судбина лексике боја у језицима у великој мери одређена тиме што човек, при сусрету с неком датом колористичком стварношћу, не уочава само њену конкретну хроматску вредност, већ и то како се та вредност у датом случају устројава: у својој блеђој или загаситијој верзији, с извесним сјајем у себи или без икаквог сјаја. Управо та околност таквог визуелног регистровања феномена боје и „отвара врата“ могућностима несаобразних лексичких решења — колористичке датости могуће је, на име, именовати и без вођења рачуна, и са вођењем рачуна о присуству/одсуству сјаја у њима, а има и прилика кад је комуникацијски релевантно саопштити само толико да ли је боја остварена у светлој или у тамној нијанси, без улажења у то о каквој се хроматској посебности у датом случају ради.

За успешно бављење називима боја најважније је не губити из вида чињеницу да су чулна опажања стварности и њено перцептуално категоризовање две неидентичне појаве — поручује нам Конклин, прослављени проучавалац принципа по којима се боје исказују у филипинском језику хануно (Conklin 1964: 192). Говорни представници тога језика, по цивилизацији другачији од нас, уочавајући боју одређеног биља, занемарују доследно њену хроматску димензију, па се усредсређују на димензији светлине/тамноће и на ономе што се у датом случају, из оствареног светлог/тамног колорита,

„ишчитава“ о физиолошкој ситуацији биљке о чијој се боји ради: да ли је она у пуној свежини, у напону бујања, или напротив — у процесу губљења својих животних сокова, односно у стању увелости, сасушености (в. Conklin 1964: 191).

Подаци које је Конклин прибавио веома су импресионирали многе истакнуте семантичаре. Тако је, на пример, поводом тих података, још почетком седамдесетих година, Апресјан (Апресјан 1974: 59), веома умесно упозорио на потребу што детаљнијег истраживања значења колористичког вокабулара најразличитијих језика, уверен у могућност открића, на том проблемском подручју, и нових доказа о појави маргинализоване хроматске датости боје у корист неких других диференцијалних обележја (која се, у неким језицима, под одређеним околностима, сматрају приоритетним с комуникацијске тачке гледишта).

Не смемо заборављати да су нам, поодавно већ, поједини индоевропеисти — Шпехт, на пример, предочили, а на основу својих увида у лексички фонд давнашњих индоевропских племена, како су ти наши прастари преци имали много равнодушнији однос према боји од нас („den Indogermanen offenbar der Farbenton an und für sich sehr viel gleichgültiger als uns war“ — Specht 1944: 213). Ова опаска је у пуном сагласју с индикативним подацима прикупљеним из вокабулара најразличитијих језика, и живих, и мртвих, који сви упућују на исти закључак: људи који су били/који су још увек цивилизацијски веома неслични технолошки високо развијеном свету данашњице нису имали/немају навику урбаног човека нашег доба да се усредсређују на саму боју као такву. Суочени с бојом, они су обраћали / они обраћају највише пажње на то какав је степен њене светлине, односно загаситости, и да ли она има или нема неког сјаја у себи.

Карактеристично је, на пример, да су у изражајном фонду представника латинског језика постојале две речи за 'бело' и 'црно': *candidus* = 'бело са сјајем'/*albus* = 'бело без сјаја'; *niger* = 'црно са сјајем'/*ater* = 'црно без сјаја', а да се таква лексичка двојност није доследно репродуковала и касније, у романским језицима — иако је и француском *noir*, и италијанском *nero*, и румунском *negru* латинско *niger* лексички „предак“, сва та три израза служе данас исказивању црне боје као такве „без икакве примисли на блесак“ („sans aucune idée d'éclat“ — Marcu 1965: 304). Још крајем осамдесетих година, заслугом Бориса Хлебеца, упозорени смо на чињеницу да и српски вокабулар боја носи у себи видљив траг те изразите склоности људи претходних развојних епоха ка помном вођењу рачуна о присуству/ одсуству сјаја у боји; суочавајући употребу придева *црн* с употребом придева *вран* у српском језику, Хлебец је извео правилан закључак: „*вран* је 'сјајно црн' и иде поглавито уз именице у значењу длаке“ (Хлебец 1988: 149). У овом контексту разматрања умесно је подсетити се и античких Грка: код Хомера се опажа **наглашено** **настојање** ка белодањивању блиставог/угашеног изгледа боје, као и степена отворености/затворености нијансе у којој је она у датом случају остварена — тврди нам Хелмут Дирбек, врсни познавалац Хомерових језичких поступака у том погледу (в. Dürbeck 1977: 17).

За људе који су цивилизацијски потпуно окренути ка осматрању природе и мена у њој, чак и већу важност од присуства/одсуства сјаја у боји може имати, под одређеним околностима, њена упадљиво светла /упадљиво тамна отелотвореност. Потврду таквом закључку донели су собом стручни извештаји, пристигли пред научну јавност током протеклих деценија, о стању ствари у лексикону боја појединих етничких скупина настањених на забитим географским просторима. У знаменитој студији Берлина и Кеја о томе како се боје именују широм језичког света¹ налази се, на пример, поред многих других, и ово обавештење: у неким домородачким говорима Нигерије постоје две речи — *рири* и *ii* — од којих прва покрива значењски собом све нијансе најсветлијег плавог и сивог, док је другом исказив сваки таман колорит, укључујући ту и онај најтамнији — 'црно', па стога њих појединци и не сматрају називима боје као такве, већ изразима специјализованим за исказивање њене светлине, односно тамноће (Berlin/Kay 1969: 30). Још је раних педесетих година Ненси Хикерсон (Hickerson 1953: 186–187) запазила како су у индијанском језику локоно (из јужноамеричке језичке породице аравак) називи боја намењени првенствено исказивању сјаја, светлине, а почетком седамдесетих, имајући за собом још богастије искуство са вокабуларима цивилизацијски заосталијих етничких средина, иста ауторка, у свом критичком осврту на управо поменути рад Берлина и Кеја, изјављује како је дефинитивно склона уверењу да таква намена тих назива преовлађује на врло широким географским просторима, у многим урођеничким језицима са тла Америке, Аустралије и Полинезије (Hickerson 1971: 268). Кад се свему томе дода и оно овде већ помињано Конклиново обавештење о лексичкој ситуацији у хануно језику, нема места сумњи у умесност закључка о цивилизацијском „узросту“ као фактору који пресудно утиче на психолошки однос људи према боји, што на разини изражајних могућности вокабулара неизбежно налази себи одговарајуће показатеље.

У своме раду *Плава боја као лингвистички проблем* (који је објављен 1994. на страницама Јужнословенског филолога, а затим прештампан у Ивић 1995) ја сам, покушавајући да реконструишем развојни пут израза *йлав* у српском језику, пошла од претпоставке да је тај израз првобитно служио као одредба отворености, бледоће боје, а не ње саме као такве. Да је у правним временима било управо тако како сам претпоставила, потврду ми је прибавио, неочекивано, сам језик.

Наиме, међу иновацијама којима је, у протоку бројних столећа, подлегала првобитна употреба придева *йлав* на тлу српских народних говора засведочена је и једна до које никако не би могло доћи да се придевом *йлав* није првобитно указивало на својство светлине, бледоће : у Лици је, крајем XIX века, постојао прилошки облик *йлаво* чија се улога састојала у ближе одређивању боје као отворене, светле. О томе нас обавештава антрополог Вид Вулетић-Вукасовић у своме напису о народном бо-

¹ О општелингвистичком значају те студије в. Ивић 1995: 25, нап. 17.

јадисању², који је објављен 1899. године у Босанској вили³. Констатујући, прво, да „Личанин познаје“, сем беле боје, још и „црљену, зелену, модру, жуту и црну“, наш извештач наставља овако: „главној врсти боје народ до- даје: црљенило мрко, плаво, а тако бива и зеленило. Модрило је вазда мо- дрило, а само се плавијему каже: *слабо се оmodрило* — а ако је јако, т.ј. *скурије*⁴: *добро се оmodрило*. Жутило може бити по сили боје [проред је мој — М. И.] *йлаво, йуно йлаво, мрко (чањгасйо*⁵)“.

У истом је смислу речит, аутентичан, импресиван и податак који је објавио Миодраг Марковић (Марковић 1986, одредница *загасан*) о томе шта значе изрази *загасан* и *йлав* у његовом завичајном говору Малог Извора у Црној Реци — а тај се локалитет налази управо на супротном, и с т о ч н о м делу српске језичке територије: „загасан, сна, сно, тамно црвен (овај се израз употребљава за боје које се желе исказати као затворене, као што се израз плав употребљава за ознаку да је боја отворена, као на пр.: сиња⁶ загасна, сиња плава, жута загасна, жута плава)“.

Пошто наши дијалектолози, неупућени у проблем, нису досада били окренути ка томе да, идући на језички терен, трагају, поред осталог, и за евентуалним постојањем овде описане детерминативне употребе израза *йлав*, ми не можемо знати ни докле је таква употреба била присутна на личким дијалекатским просторима, ни има ли је данас још где изван Црне Реке. Из истих разлога остаје нам засад само да нагађамо хоће ли или неће још с неке стране пристићи веродостојне информације о оном истом о чему нас обавештава Марковић описујући црноречки принцип употребе израза *зага- сан*: да се лексичком ознаком тамно црвеног могу, на одго- варајући начин, детерминисати називи оних боја „које се желе исказати као затворене“. Једно, међутим, знамо поуздано: изразу *модар* (чије је значење не само у стандардном језику, већ и у многим народним говорима: „који је тамноплаве, затвореноплаве боје (обично с примесом љубичастог)“ — РСАНУ, одредница *модар*) додељује се у пиротском говору улога прилошке одредбе у смислу 'тамно'. О томе нас обавештава Новица Живковић (Жив- ковић 1987, одредница *модро*) овим речима: „*модро*: уз речи које означавају

² На постојање овог текста упозорила ме је мр Рада Стијовић, сарадник Института за српски језик САНУ, а да сам јој ја изузетно захвална због тога, то није тешко погодити.

³ Исте податке о народним називима боја и изразу *йлаво* износи Вид Вулетић-Вука- совић, готово идентичним речима, и на стр. 64 своје књиге са насловом *Најомене*, коју је о свом трошку штампао (у штампарији „De Giulli i dr.“), а на чијим корицама није посебно забележено ни које године, ни у којем месту.

⁴ *Скур*, као што је познато, значи 'таман'. Средином седамдесетих година прибављен нам је податак о томе да се у личком говору каже *шкурује*, а не *скурије*: „Исто је вако било жито — само мало *шкурује*“ (Наранчић 1975: 133). Будући родом из околине Дубровника (из Брсечине), где се говорило *скур* (в. Budmani 1883: 166), Вид Вулетић-Вукасовић је најверо- ватније несвесно, по навизи, иако иначе наводи личанске речи у њиховом аутентичном лек- сичком лику, заменио тамошње *ш-* „својим“ *с-*.

⁵ Ова реч није забележена у RJA, а нема је ни у збирци лексичке грађе Института за српски језик САНУ. А што се тиче израза *мрко*, он се овде употребљава (а тако и данас у неким народним говорима) као ознака значења 'тамно', 'загасито'.

⁶ О употреби израза *сињ* на подручју источносрбијанских говора в. Ивић 1995: 80.

боју има значење тамно, затворено: *модро-зелено* тамно зелено; *модро-йлаво* тамно плаво и сл.“ На дијалектолозима је сада да провере постоји ли таква иста употреба речи *модро* још негде на дијалектолошком терену или је „пиротски случај“ сасвим усамљен феномен.

Године 1993. научна јавност је обавештена, заслугом др Недељка Богдановића (Богдановић 1993: 38), да се у селу Бучуму (сврљишки крај) „за жито бујна влаћа“ каже „*модро ко оричина* (алга)“, односно „*модрије се*“. Од др Вилотија Вукадиновића, који је такође лингвиста и такође из сврљишког краја, али из другог села — Белоиња, дознала сам да и у Белоињу „речи *модро* и *модрије се* означавају оно што је тамнозелено (упркос чињеници да постоје речи *зелен*, *зелени се* за означавање зелене боје): *Њива на ђубрена, жићо модро, добро најредује; Насејали ђубре на време, йа се жићо модрије.*“⁷ Мр Милосав Тешић, аутор монографије о говору Љештанског (код Бајине Баште), обавестио ме је да се у селу чији је језик описао каже: *Модри се раж.*

И за Босну сам имала најкомпетентније информаторе — дијалектологе, а при том Босанце: др Слободана Реметића и мр Милорада Симића. Први ми је потврдио да се у његовом родном селу Ковачићи (код Кладња) народ служио изразом *модри се* онда кад се радило „о бујном растињу које има тамно зелене листове, односно стабљике“, преносећи ми уз то дословно ове речи своје мајке (избеглице из Ковачића): „За кокурузе обично кажемо: *модре се кокурузи, колко су, бива, добри*“, док ми је други мој информатор, мр Симић, уз обавештење да се у његовом родном месту Обади (код Сребренице) каже: „*модри се кокуруз, бие мрак из њега*“, пренео и информацију Миле Штулић, избеглице из села Жлијебац (код Братунца): „*Модри се шеница, жито, ако је превише зелено*“.⁸

Испоставило се, дакле: тај (из перспективе наших урбаних језичких навика гледано готово невероватан) феномен исказивања загаситости зеленог називом за тамно плаво није ни тако редак како би неупућени могли помислити — извештаји о њему пристигли су нам и са истока, и са запада, и из центра територије на којој се протежу српски (екавски и јекавски) народни говори. Чим се, међутим, у осматрање укључе сасвим друкчији, општелингвистички усмерени сазнајни видици, постаје јасно да никаквом ње-

⁷ На ову листу примера требало би, по свој прилици, ставити и овај: *Кукуруз, йосле йлаховиће кише, букнуо. йа се модри као чивий*. Он је преузет из једног текста Сретска Пашића, објављеног 1904. у Бранковом Колу, а наводи га РСАНУ, под одредницом *модрејти се*, као одговарајућу илустрацију којом се документује исправност дефиниције значења тога глагола: „бити модар, испољавати се модром бојом, падати у очи модрином“. Обрађивача те лексичке јединице је, вероватно, „завела“ она одредба *као чивий*. *Чивий* је, одиста, обично својеврстан симбол интензивно тамно плавог, али је могућа и његова употреба у значењу крајње тамног, без икаквог инсистирања на 'плавом' (имајући у виду лексичку ситуацију у македонском, Оливера Јашар-Настева врло умесно о томе говори — в. Јашар-Настева 1981: 70, нап. 35).

⁸ Користим се овом приликом да свим мојим овде поменутим информаторима и овако јавно изразим своју највећу захвалност. Да ми они нису прибавили релевантан дијалекатски материјал, овај рад не би био написан.

говом квалификовању у смислу „невероватан“ места, у ствари, нема. Јер — за појаве сличне овој коју управо разматрамо знају и неки други индоевропски језици, словенски и несловенски. Довољно је, рецимо, подсетити се ових двеју чињеница: реч *синиј*, којом се у данашњем руском означава тамно плаво, коришћена је, у ранијим развојним епохама рускога језика, не толико као назив одређене боје, колико као лексичка ознака загаситости било којег колорита („moins une couleur précise que la coloration sombre applicable à toute couleur“ — Unbegaun 1963: 90), док је у савременом велшком реч *glas*, која иначе функционише као преводни еквивалент енглеског *blue* (= наше *џлав* у синтаксичким спојевима типа *џлав шешир*, *џлаво небо* и сл.), употребива и за именовање зеленог колорита, уколико се ради о трави и биљу уопште („Modern Welsh „uses the word *glas* to refer to grass and other growing things, though *glas* otherwise translates English *blue*“ — Palmer 1977: 75–76).

Мада је довољно упућенима у општелингвистичку проблематику познато, дакле, да су, ту и тамо у језичком свету, лексички боја доступне, у односу на биљке, неке специфичне детерминационе могућности, ипак — пуну обавештеност о том феномену тек треба достигнути. У овом погледу стручњаци још увек нису превазишли фазу прикупљања одговарајућег лексичког материјала, али је већ на основу оног што се досад прибавило сасвим јасно да ће тај материјал, кад буде свестрано размотрен и уверљиво протумачен, отворити неке значајне увиде у психу и комуникационе потребе оног дела човечанства који је животно најтешње повезан с природом, што уједно подразумева да ће главни корисник тих новостечених увида бити не толико наука о језику, колико наука о људском створу у целини. Одлучивши се да објавим овај свој извештај о стању ствари на нашим говорним просторима, ја сам, признајем, имала пре свега на уму ту околност (а не само, и не толико добробит наше домаће — дијахроне и синхроне — дијалектологије).

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1974: *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва.
- Berlin/Kay 1969: Brent Berlin and Paul Kay, *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Богдановић 1993: Недељко Богдановић, *Именовање биља ђо боји*, III симпозијум о флори југоисточне Србије. Зборник радова 4. Филолингвистика, изд. Универзитет у Нишу и Технолошки факултет у Лесковцу, 35–40.
- Budmani 1883: Pero Budmani, *Dubrovački dijalekat kako se sad govori*, Rad JAZU knj. LXV. Zagreb, 155–179.
- Вулећић-Вукасовић 1899: Вид Вулећић-Вукасовић, *Народно бојадисање у Лици и Крбави*, Босанска вила 1899, 11–12.
- Dürbeck 1977: Helmut Dürbeck, *Zur Charakteristik der griechischen Farbenbezeichnungen*. Bonn.
- Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник ђроујског говора*, изд. Музеј Понишавља — Пирот, штампа „Просвета“ — Ниш.
- Ивић 1995: Милка Ивић, *О зеленом коњу. Нови лингвистички огледи* (= Библиотека XX век. 82).
- Јашар-Настева 1981: Оливера Јашар-Настева, *Лексико-семантичкиој ђодсистем на бој во современој македонски јазик. Прилог кон ђроучавањејшо на хромајскајшо ђерминологија*, Прилози МАНУ, 2, Одеделение за лингвистика и литературна наука, Скопје.

- Conklin 1964: Harold C. Conklin, *Hanunoo Color Categories*. Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology, edited by Dell Hymes, New York, Evanston, and London, Harper and Row Publishers, 189–192.
- Марковић 1986: Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*. Српски дијалектолошки зборник XXXII, изд. Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик. Београд, 245–500.
- Marcu 1965: Rodica Marcu, *Note privind vocabularul cromatic în limbile franceză, italiană și română*. Analele Universității București. Seria științe sociale. Filologie. anul XIV, 283–304.
- Наранчић 1975: Љубица Наранчић, *Фонетске и морфолошке особине говора села Дољана у Лици*. Прилози проучавању језика 11, изд. Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 107–137.
- Palmer 1977: F. R. Palmer, *Semantics. A new outline*, Cambridge University Press.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, изд. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука и уметности, Београд.
- Unbegaun 1963: B. O. Unbegaun, *Les anciens russes vus par eux-mêmes*, *Annali*. Sezione slava VI. Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1–16.
- Hickerson 1953: Nancy P. Hickerson, *Ethnolinguistic Notes from Lexicons of Lokono (Arawak)*, *International Journal of American Linguistics* 19, 186–189.
- Hickerson 1971: Nancy P. Hickerson, *prikaz knjige Berlin/Kay 1969*, *International Journal of American Linguistics*, Vol. XXXVII, No 2, 257–270.
- Хлебец 1988: Борис Хлебец, *Називи за боје у „Српском рјечнику“*, Међународни научни састанак слависта у Вукове дане XVII/1, Београд, 145–151.
- Specht 1944: Fr. Specht, *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen.

Summary

Milka Ivić

ON THE WORDS *PLAV* AND *MODAR*: NEW INSIGHTS

Having collected relevant linguistic evidence from various vernaculars, the author points to the hitherto unnoticed fact that in some Serbian dialects the words *plav* and *modar* (which in the standard language translate English *blue* and *dark blue*, respectively) have no reference to colour but serve only to disclose the lightness (*plav*)/darkness (*modar*) of its tint. The existence of such a lexical phenomenon provides crucial evidence supporting the author's hypothesis (advanced in a previous article) that in ancient times the meaning of *plav* must have been 'having a very light shade of colour'.

In some Serbian vernaculars people use the colour word for 'dark blue' when referring to the deep, succulent greenness exhibited by plants. Pointing to similar phenomena that occur in other languages (spoken as a rule by small populations with limited technology) the author underlines the pertinence of the role played by the civilization factor in this respect.